

Dr hab. Agata Kubala, prof. UWr

Wrocław, 14.05.2023

Instytut Historii Sztuki

Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Szewska 36

50-139 Wrocław

Recenzja pracy doktorskiej mgr Julii Mikockiej *Architektura mieszkalna w Ptolemais od I wieku p.n.e. do V wieku n.e.*

Rozprawa doktorska mgr Julii Mikockiej napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Piotra Dyczka w Ośrodku Badań nad Antykiem Europy Południowo-Wschodniej Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego stanowi bardzo ciekawe studium architektoniczne zabudowy mieszkalnej jednego z najważniejszych centrów osadniczych i portowych Cyrenajki, ujęte w kontekście historycznym, społecznym i gospodarczym oraz uwarunkowań klimatycznych regionu. Prezentowana praca jest obszernym, liczącym 345 stron i 169 ilustracji monograficznym opracowaniem tematu nakreślonego w jej tytule. Składa się ze Wstępu, zasadniczej części ujętej w pięciu rozdziałach oraz zakończenia, bibliografii i spisu ilustracji. Warty podkreślenia jest fakt umieszczenia w pracy streszczenia w języku angielskim.

We wstępie w sposób poprawny i wyczerpujący nakreślono cel pracy oraz przyjęte hipotezy i metody badawcze, wybór tematu został również przekonująco uzasadniony, podobnie jak przyjęta struktura pracy. Zabrakło mi natomiast dokładnego wyjaśnienia przyjętych ram chronologicznych, zwłaszcza, że w prezentowanej pracy pojawiają się informacje, wcale nie rzadkie, o wcześniejszej zabudowie miasta, datowanej na III czy II wiek p.n.e.

Rozdział pierwszy zawiera szczegółowe informacje na temat powstania miasta i jego historii, zamieszkującej go ludności oraz jego lokalizacji, które to elementy miały znaczący wpływ nie tylko na rozkwit gospodarczy miasta, lecz także kształt architektoniczny jego zabudowy, również mieszkalnej. Zostało to umiejętnie podkreślone przez Autorkę, która „prowadzi” czytelnika przez poszczególne etapy historycznego rozwoju miasta, od jego założenia do czasów podboju arabskiego, wskazując najważniejsze fakty z dziejów Ptolemais w powiązaniu z powstającymi wówczas budowlami czy znaleziskami ruchomymi. Omawiając lokalizację miasta Doktorantka bardzo dobrze dobiera i wskazuje te elementy (np. obecność źródeł wody pitnej, dogodne szlaki komunikacyjne, tereny uprawne, kierunki wiatrów), które miały niezaprzeczalny wpływ na jego prosperitę, podobnie jak wskazanie powiązań z całym regionem Cyrenajki, a także z odleglejszymi terenami świata grecko-rzymskiego, co także zostało w satysfakcjonujący sposób ujęte w tej części pracy. Rozdział I stanowi w mojej opinii wyczerpujące wprowadzenie w zasadniczą część pracy.

Rozdział II zawiera analizę źródeł pisanych, zarówno tych antycznych jak i nowożytnych, napisanych przez europejskich podróżników pod kątem występowania w nich informacji o zabudowie miasta będącego przedmiotem niniejszej dysertacji. Autorka zwraca uwagę na szczupłość danych pochodzących od autorów antycznych, skrótowo także omawia relacje nowożytnych podróżników, którzy docierali na teren dawnej antycznej Cyrenajki już od XVII wieku. Skrótowość ta jednak nie dziwi, wszak temat ten został doskonale opracowany zaledwie 10 lat wcześniej przez prof. M. Rekowską. Zabrakło mi jednak w tekście wyraźnego wskazania i odesłania do tej publikacji bardzo przecież cennej z punktu widzenia badań nad omawianym w niniejszej pracy regionem. Najwięcej miejsca poświęcono współczesnej literaturze tematu, w sposób wyczerpujący omawiając dotychczasowe publikacje dotyczące zagadnienia będącego przedmiotem ocenianej rozprawy.

Rozdział III zawiera zagadnienia metodologiczne. Cztery pierwsze podrozdziały dotyczą metod stosowanych w badaniach nad architekturą grecko-rzymską. Autorka uwzględniła zarówno te tradycyjne, sięgające korzeniami XV wieku i pierwszych badań antykwarycznych, jak np. metoda filologiczna jak i najnowsze, nie ograniczające się do jednego źródła informacji, lecz wykorzystujące szeroki kontekst informacyjny (*space syntax* czy podejście holistyczno-kontekstualne). Następnie płynnie przechodzi do historii badań archeologicznych w samym Ptolemais i metod stosowanych w ich trakcie poczynając od pierwszych prac wykopaliskowych w latach 30. XX wieku po prace Polskiej Misji Archeologicznej. Na uwagę zasługuje niezwykła szczegółowość z jaką Doktorantka relacjonuje poszczególne etapy prac polskich archeologów i szerokie spektrum stosowanych przez nich metod badawczych, skutkujących znacznie lepszym poznaniem miasta oraz historii jego zabudowy i funkcjonowania przez wieki. Jedyna drobna uwaga dotyczy przyjętej kolejności opisywanych metod w przypadku nieinwazyjnych i inwazyjnych (badania wykopaliskowe) – te pierwsze stosuje się na ogół przed tymi drugimi i taka w mojej opinii powinna być kolejność ich omawiania. Jeśli zaś ta przyjęta w niniejszej pracy ma uzasadnienie, powinno ono zostać zamieszczone w tekście.

Zasadniczą część ocenianej dysertacji stanowi rozdział IV. Zawiera omówienie architektury mieszkalnej Ptolemais na tle innych ośrodków miejskich antycznej Cyrenajki, począwszy od pierwszych uchwytnych archeologicznie pozostałości domów z VI wieku p.n.e., główny nacisk kładąc jednak na obiekty powstałe w obrębie ram chronologicznych nakreślonych w tytule pracy. Biorąc za podstawę wyniki wieloletnich badań wykopaliskowych Doktorantka bardzo dokładnie przeanalizowała wszystkie reprezentatywne dla tego rodzaju budownictwa typy budowli, czyli pałace, monumentalne rezydencje mieszkalne (*wille*), a także te średniej klasy czy zapewniające tylko podstawowe wygody. Omówiła wyczerpująco poszczególne fazy ich wznoszenia, wskazując typowe dla poszczególnych okresów rozwiązania architektoniczne czy dekoracje, określając także źródła zapożyczeń niektórych zastosowanych rozwiązań architektonicznych (jak np. monumentalna sala kolumnowa i fasada w Palazzo delle Colonne (s. 92). Dokonana analiza wyników badań nieinwazyjnych pozwoliła jej z kolei na określenie lokalizacji dzielnic mieszkalnych w obrębie badanego miasta.

W badaniach nad zachowaną kulturą materialną konkretnego regionu czy ośrodka niejako naturalnym następstwem przeprowadzonych analiz badanego materiału są poszukiwania analogii w celu wpisania badanego materiału w kontekst kulturowy epoki w której powstał.

Doktorantka czyni to w rozdziale V. Z uznaniem należy podkreślić, że tło porównawcze nakreślone przez autorkę jest bardzo szerokie. Za podstawę bierze bowiem zabudowę mieszkalną nie tylko innych miast Cyrenajki (Kyrene, Apollonia), czyli regionu, w którym leży miasto będące podstawą badań, czy pobliskich regionów jak Trypolitania (Leptis Magna, Sabratha, Zliten i Taugira) czy Egipt (Aleksandria, Kom el-Dikka i Marina el-Alamein), lecz także regionów znacznie bardziej odległych jak Grecja (Olint) czy nawet Włochy (Ostia) i Hiszpania (Valladolid). Doktorantka powinna jednak konsekwentnie używać nazw antycznych przywoływanych jednostek terytorialnych. Zestawianie starożytnej nazwy Cyrenajka (czy dzisiaj także się jej używa, a jeśli tak, to czy zasięgiem terytorialnym odpowiada antycznemu regionowi o tej nazwie) z współczesnymi nazwami jednostek administracyjnych, takimi jak Tunezja, Maroko, czy Włochy (może lepiej byłoby - Italia?) nie jest może błędem, powołuje jednak pewien dysonans. Niewątpliwą wartością tej części prezentowanej pracy jest natomiast ukazanie wspólnego wzorca w architekturze mieszkalnej zachodniej części północnej Afryki w czasach hellenistycznych i rzymskich oraz niewątpliwe nawiązania do architektury Grecji, Egiptu czy Azji Mniejszej jako efekt kontaktów natury politycznej czy gospodarczej. Doktorantka wywiązała się z tego zadania znakomicie.

W „Zakończeniu” Autorka w sposób zwięzły i treściwy podsumowuje przeprowadzone rozważania potwierdzające przyjętą hipotezę badawczą. Konkluzje, do których Autorka dochodzi są logiczne i w naturalny sposób wypływają z analiz przeprowadzonych w dwóch poprzednich rozdziałach (IV i V).

Dołączony do ocenianej rozprawy materiał ilustracyjny jest bogaty i w pełni wystarczający do właściwego zrozumienia omawianych zagadnień. Jedyna uwaga dotyczy niewystarczająco dobrej jakości niektórych ilustracji (np. 38, 74, 87, 88, 90, 109, 112). Być może jest to jednak wina druku (korzystałam z wersji papierowej pracy).

Załączona bibliografia imponuje rozmiarami, obok publikacji polskojęzycznych znajdziemy tam pozycje w językach angielskim, włoskim czy francuskim. Ogrom pracy wykonanej przez Autorkę, która, jak się wydaje, dotarła do całej powstałej literatury tematu wykazując się rzetelnością badawczą budzi podziw. Równie imponująca jest ilość źródeł antycznych, z których Doktorantka korzystała. Moje mieszane uczucia w tej kwestii budzi jednak rzecz czysto techniczna: dlaczego użyto angielskich brzmień nazwisk autorów antycznych? Dlaczego np. Xenophon a nie Ksenofont, Pliny the Younger a nie Pliniusz Młodszy itd. Nawet jeśli Autorka korzystała z angielskich tłumaczeń ich dzieł warto moim zdaniem w pracy w języku polskim korzystać z wersji polskojęzycznych lub w języku oryginału (lub, w przypadku autora greckiego, w transkrypcji łacińskiej).

Kolejna drobna uwaga dotyczy przypisów. W kilku przypadkach odsyłanie jest nieprecyzyjne, i tak np. w przypisach nr 11, 20, 21 i 22 brakuje numerów ksiąg i konkretnych wersów w przywoływanych dziełach autorów antycznych, na których doktorantka się powołuje. Podobnie ma się rzecz w przypadku niektórych odsyłaczy do literatury współczesnej (np. przyp. 11, 26, 52 poz. druga, 57, 123 ostatnia cytowana w tym przypisie pozycja), w których brakuje numerów stron. To jednak drobne mankamenty łatwe do wyeliminowania. Podobnie rzecz ma się z literówkami, które niekiedy się zdarzają. Przed publikacją prezentowanej rozprawy, co mam nadzieję nastąpi, dobrze byłoby je wyeliminować.

Lektura ocenianej rozprawy prowadzi do wniosku, że autorka bardzo sprawnie radzi sobie z językiem ojczystym, który jest tutaj bardzo poprawny, komunikatywny, co sprawia, że pracę czyta się z prawdziwą przyjemnością. Doktorantka nie ustrzegła się jednak drobnych niezręczności językowych, objawiających się w sformułowaniach typu „lokalizacja niezwykle strategiczna” (s.21), czy „archeolodzy odkopali konteksty...: (s. 26), „budynki zbudowane” (s. 64 – mogło być zamiast tego użyć słowa: wzniesione), czy „zbudowane z dziedzińca i serii pomieszczeń” (s. 64 – znacznie lepiej brzmiałoby: składające się z dziedzińca i serii pomieszczeń).

Niezręczności te mają jednak charakter incydentalny i wynikają zapewne, podobnie jak wskazane wyżej braki w przypisach, ze zmęczenia lub pośpiechu. Zdecydowanie nie wpływają na ogólną bardzo wysoką ocenę strony technicznej pracy.

Równie wysoka jest ocena merytoryczna pracy. Autorka zmierzyła się z zadaniem niełatwym. Samo zapoznanie się z nieopublikowanym materiałem z dziesięcioletnich prac wykopaliskowych bez możliwości skorzystania z uwag i wskazówek kierownika wykopalisk wymagało włożenia dużego wysiłku, zwiększonego dodatkowo przez brak możliwości weryfikacji wyników badań w terenie czy zbiorach muzealnych, do których trafiły tzw. znaleziska ruchome, z powodu sytuacji politycznej w dzisiejszej Libii. Przyjęte na siebie zadanie Doktorantka wykonała jednak znakomicie. Bardzo sprawnie poradziła sobie z problemami badawczymi przed którymi stanęła. Przeanalizowała cały dostępny materiał, a wyniki przeprowadzonych analiz składają się na przedłożoną do oceny rozprawę, w której, w sposób satysfakcjonujący zrealizowała postawione sobie cele badawcze. Obraz przemian zachodzących w architekturze mieszkalnej Ptolemais w ciągu kilku stuleci jego funkcjonowania jako ważnego miasta portowego antycznej Cyrenajki, który wyłania się z kart prezentowanej pracy jest bardzo spójny i przekonujący. Wieloaspektowa analiza badanych budowli osadzona w kontekście historycznym pozwoliła także na wskazanie przyczyn kolejnych etapów przebudowy widocznych w ich zachowanych pozostałościach a porównanie z zabudową mieszkalną innych grecko- rzymskich ośrodków miejskich pozwoliło wyciągnięcie wniosku o istnieniu wspólnego schematu osadniczego w porównywanych miastach we wskazanym czasie.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że jest to pierwsze tak obszerne, kompleksowe i odkrywcze studium na temat architektury mieszkalnej Ptolemais powstałe na podstawie dostępnych wyników badań do tej pory nie opracowanych i pod tym względem jest to w pełni nowatorskie opracowanie, które śmiało można uznać za doniosłe osiągnięcie naukowe. Warto byłoby je opublikować w języku angielskim umożliwiając zapoznanie się z nim szerokiemu gronu międzynarodowych badaczy.

Należy mieć nadzieję, że w przyszłości sytuacja polityczna Libii ustabilizuje się na tyle, że badania archeologiczne w antycznej Cyrenajce będą mogły być znowu prowadzone, co pozwoli autorce na kontynuację badań nad osadnictwem Ptolemais, a być może także rozszerzenie ich zakresu tematycznego.

Jak wskazano w powyższej recenzji przedstawione do oceny wyniki badań cechują liczne silne strony, tak od strony merytorycznej jak i formalnej, zaś wskazane sugestie poprawek i uzupełnień w żadnej mierze nie dotyczą istoty przedłożonego tekstu.

W związku z tym stwierdzam z całym przekonaniem, że rozprawa doktorska p. mgr Julii Mikockiej w pełni odpowiada wymogom ustawowym stawianym tego typu dysertacjom i dlatego wnoszę o dopuszczenie Jej do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie archeologia.

Agata Kubale